

35 Yıl Sonra Gediz Depremi: Depremi, Yaşayanlar ve İki Yerleşme Üzerindeki Etkileri

Nilgün Ç. ERKAN* / Töre SEÇİLMİŞLER* / Nurcan BOŞDURMAZ**

ANAHTAR SÖZCÜKLER / KEYWORDS

*Eskigediz, Gediz, Gediz Depremi, Eskigediz Belediyesi
Eskigediz, Gediz, Gediz Earthquake, Eskigediz Municipality*

ÖZET/ SUMMARY

Türkiye Bilimler Akademisi - Türkiye Kültür Sektörü (TÜBA-TÜKSEK) kapsamında 2005 yılında gerçekleştirilen Eskigediz Sözlü Tarih Belgeleme çalışmasının konusu, Kütahya ili, Gediz ilçesi, Eskigediz beldesinde (eski adı Gediz) 1970 yılında meydana gelen deprem ve bunun sonucunda yerleşmenin yeni alana taşınmasının süreci ve etkileridir.

Konu ile ilgili 30 sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin yaş ortalamasının 67 olduğu çalışmada, görüşmecilerden yaşam hikâyeleri dışında ağırlıklı olarak 1970 yılında gerçekleşen deprem ve sonrasında yaşananların anlatılması istenmiştir. Bunlara ek olarak yerleşmenin taşınma süreci, görüşmecilerin bunu nasıl öğrendikleri, neler hissettikleri, yeni yerleşmedeki yeni konutlarına hangi koşullarda sahip oldukları ve iki yerleşme ara-

The oral history documentation project was conducted in Eskigediz by Turkish Academy of Sciences - Turkey's Cultural Sector (TÜBA-TÜKSEK) in 2005. The project was focused mainly on the "consequences of the catastrophic earthquake that took place in Gediz (Kütahya) in 1970 and led to the geographical re-location of the community to a new settlement area".

Thirty people were interviewed about the subject. Interviewees whose average age was 67 and had experienced the earthquake were targeted to give their accounts of events in 1970 and afterwards. In addition to this, they were asked to describe the process of moving the settlement, how they learnt about the relocation decision, their feelings on this subject, how they moved to their

* Yrd. Doç. Dr. Nilgün Ç. ERKAN (Proje Yürütücüsü); Arş. Gör. Töre SEÇİLMİŞLER / Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir Bölge Planlama Bölümü, İSTANBUL

** Öğr. Gör. Nurcan BOŞDURMAZ / Bilgi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Birimi, İSTANBUL

sındaki yaşam koşulları karşılaştırması, Eskigediz ile ilişkileri gibi konularda bilgi toplanmıştır.

Bu makalede görüşmeci profili, görüşmecilerin anılarından derlenen deprem anı, sonrasındaki yaşam ve taşınma süreci ile ilgili olarak anımsanan ortak konular ile görüşmecilerin gözünden iki yerleşme arasındaki mekânsal ve sosyal farklılıklara ilişkin saptamalar sunulacaktır.

Bu kapsamda ilk kez gerçekleşen bu çalışmayla, afet sonrası iyileştirme (rehabilitasyon) çalışmaları, afet sonrası yeni yerleşim alanları için yer seçimi ve bu tür alanlarda değişen mekânsal düzen ile ortaya çıkan sosyal sorunların ele alınıp çözülmesi ve yerleşmenin taşınması durumunda mekânsal tasarımda dikkat edilmesi gerekli ilkeler gibi konulara ışık tutulması amaçlanmaktadır.

new houses in the new settlement area, how they compared living conditions in the past and new settlements, and their relations with the former settlement of Eskigediz.

The project was targeted to provide information and insight that would help to foresee vital issues concerning rehabilitation after catastrophic events, by examining the physical character of relocation areas and social problems related to changed conditions encountered by those moving to new settlements.

GİRİŞ

Kütahya iline bağlı Eskigediz beldesinde 7-18 Temmuz 2005 tarihleri arasında gerçekleştirilen sözlü tarih belgeleme çalışmasının konusu, 1970 Gediz Depremi ve yerleşmenin ovaya taşınma sürecini yaşamış insanların yaşam tarihlerinin ve yerleşmenin tarihinde iki önemli kırılma noktası oluşturan olaylara ilişkin verilerin kaydedilmesidir. Konu 1970 yılında o günkü adı ile Gediz'de yaşanan depremle ilgili olduğu için çalışmanın kapsadığı coğrafi alan, depremin yaşandığı Gediz (yeni adı ile Eskigediz) ve deprem sonrası kurulan yeni Gediz yerleşmesi (günümüzde Gediz ilçe merkezi) ile sınırlandırılmıştır.

Eskigediz, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından 2001 yılında başlatılan Türkiye Kültür Envanteri Programına "Eskigediz (Kütahya) Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Projesi" (proje no: B6) ile 2003 yılında dahil olmuştur. Eskigediz'in bu program kapsamında kentsel mimarlık envanteri için seçilmiş olmasının nedenlerinden biri yerleşmenin tarihi dokusunun, 1970 yılında geçirdiği depremden sonra terk edilmesi sayesinde, olduğu gibi korunabilmiş olmasıydı (Ünal ve Erkan Biçer 2004 [2005]: 169 vd.). Yerleşmede, kentsel mimarlık envanteri sürdürülürken bu çalışmanın yanı sıra aynı kentte 1970 yılındaki depremi de yaşamış olan kişilerin anılarının derlenmesi fikri gelişmiş ve böylece 2005 yılında "Eskigediz (Kütahya) Sözlü Tarih Belgeleme Projesi" (proje no: S4) çalışmaları başlatılmıştır. Bu aynı zamanda Eskigediz yerleşmesinin Türkiye Kültür Envanteri Projesi kapsamında çalışılacak "pilot bölgelerden"

biri olabilmesi için de bir adımdı.

2005 yılında başlatılan alan çalışması Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Nilgün Ç. Erkan yürütücülüğünde, aynı bölümden Yüksek Mimar Arş. Gör. Töre Seçilmişler ile İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Birimi Arş. Gör. Nurcan Boşdurmaz'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Alan çalışması süresince gerçekleştirilen görüşme kayıtlarının çözümleri, bu üç kişilik ekibe ek olarak Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğrencilerinden Esin Kasımoğlu tarafından, çalışmanın Kültür-Kitap veritabanına girişi ise Yrd. Doç. Dr. Nilgün Erkan tarafından gerçekleştirilmiştir.

TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri Projesi içinde yer alan çalışmanın ulaşım (İstanbul-Eskigediz ve Eskigediz-Gediz), konaklama, kaset ve benzeri kırtasiye gereksinimi Eskigediz Belediyesi tarafından karşılanmıştır. Çalışmada kullanılan kayıt cihazları ise çalışma süresince TÜBA tarafından sağlanmıştır.

ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmanın birden çok amacı vardır. Bunlar:

- Kütahya ili Gediz ilçesinin Eskigediz beldesinde (eski adı Gediz) 1970 yılında meydana gelen Gediz Depremi sırasında yaşananları ve izlenimleri derlemek,

- Deprem sonrasında yerleşmenin yeni alana taşınma kararı ve yerleşmedeki isim değişikliği ile ilgili verileri toplamak,
- İki yerleşmeyi, buralarda yaşayanların gözünden ve şehircilik ilkeleri açısından kıyaslamak,
- Depremden 35 yıl sonra felaketin, yerleşmedeki ve yerleşmede yaşayanlar üzerindeki etkilerini tespit etmek,
- Kent planlama çalışmalarında "sözlü tarih" araştırmalarının etkisini ve önemini irdelemektir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE AYRINTILI ANLATIM

Çalışma yöntemi alan çalışması öncesi, kaynak kişi seçimi ve profili, alan çalışması ve sonrası olmak üzere üç süreçte ele alınacaktır.

YÖNTEM

Çalışmanın yönteminde alan çalışmasında kullanılacak soruların hazırlanması, görüşmecilerin tespit edilmesi, görüşmelerin yürütülmesi ve karşılaşılan güçlükler, alan çalışması sonrasında verilerin derlenmesi ve yorumlanması yöntemlerinden söz edilecektir.

Alan çalışması öncesi

Bu bölümde konu belirlenip araştırma grubu oluşturulduktan sonra alana gitmeden önce gerçekleştirilen çalışmalar ele alınmaktadır.

Ekip üyelerinin sözlü tarih ile ilgili atölye çalışmasına katılmalarının ardından TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri kapsamında gerçekleştirilen sözlü tarih projelerinde kullanılan soru listeleri ele alınmış, bu bağlamda projenin konusu olan 1970 Gediz Depremi ve yerleşmenin taşınmasına ilişkin sorular listeye eklenmiştir. Ayrıca soru sorma yöntemleri konusunda grup içinde fikir alışverişinde bulunulmuştur.

Kaynak kişi seçimi

Kaynak kişi seçiminde dikkat edilen en önemli nokta bireyin 1970 yılındaki depremi yaşamış ve hatırlıyor olmasıdır. Ayrıca görüşülen kişilerin bir kısmının Eskigediz'de, bir kısmının Gediz'de, bir kısmının ise hem Eskigediz hem de Gediz'de yaşıyor olması kaynak kişi seçiminde dikkate alınan bir başka ölçüttür.

Sözlü tarih projesinin yürütücüsü, daha önce Eskigediz'de 2003 yılında gerçekleştirilen kentsel envanter projesinin yürütücülerinden biri olduğundan, yerleşmeyi ve kaynak kişi profiline uyan bazı sakinleri tanımaktadır. Bu nedenle ilk günler Eskigediz'de yaşayan görüşmeci bulunmasında zorluk yaşanmamıştır. Ancak, çalışmamızın sonraki günlerinde, Eskigediz'de halen (2005 yılı) yaşayanların çoğunlukla kırdan göç ile gelen aileler olduğu anlaşılmış, bu durum depremi Eskigediz'de yaşamış insanlara ulaşıl-

masını zorlaştırmıştır. Kaynak kişilerin tespitinde karşılaşılan bu zorluk, yerleşmede daha önce kentsel kültür varlıkları envanterini sürdüren ekip elemanlarının ve belediye çalışanlarının yardımına başvurularak ve önerileri değerlendirilerek aşılmıştır.

Önerilenler içinden kaynak kişi niteliklerini taşıyan bazılarıyla, görüşme mekânı olarak seçilen, aynı zamanda envanter ekibinin konakladığı Eskigediz Kız Öğrenci Yurdunda, Gediz'de oturmakta olan 3 kaynak kişi ile de kendi konutlarında görüşme yapılmış; kaynak kişilerin görüşme mekânına ulaşımı Eskigediz Belediyesinin tahsis ettiği araç ile sağlanmıştır.

Kaynak kişi nitelikleri ve alan çalışması

Eskigediz Sözlü Tarih Belgeleme Projesinin 2005 yılındaki saha araştırması sonucunda toplam 31 kaynak kişiyle yaşam tarihi anlatısı (deprem sırasındaki ve sonrasındaki deneyimlerini de ayrıntılı olarak kapsayan) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bir görüşme geçersiz kabul edilerek dışarıda bırakılmıştır¹. Geçerli 30 görüşmede kaynak kişiye sorular ekipten bir kişi tarafından yöneltilmiştir.

Çalışma sırasında anlatıların kaydedilmesinin yanı sıra toplam 30 kaynak kişi için Görüşme Bilgi Formu hazırlanmıştır.

Görüşülen kaynak kişiler çiftçi, küçük esnaf, öğretmen, eski belediye başkanı, muhtar, imam, emekli, ev hanımı, bankacı gibi toplumun değişik kesimlerinden bireylerden oluşmaktadır.

Görüşme gerçekleştirilen 30 kişinin 11'i kadın, 19'u erkektir (lev. 1: şek 1). Erkeklerle kıyasla kadın kaynak kişi sayısının daha az olmasının nedeni kadınların, kayıplarını hatırlattığı için, deprem konusunda konuşmaya istekli olmamalarıdır.

Kaynak kişi seçiminde, 1970 yılındaki depremin hatırlanıyor olması ölçütü, görüşmecilerin belli bir yaş grubunda olmasını gerektirmiştir; görüşme yapılan kişilerin yaş ortalaması 67'dir; en genç kaynak kişi 47, en yaşlı kaynak kişi ise 77 yaşındadır.

Kaynak kişiler doğum yerlerine göre gruplandırıldığında 22 kişinin Eskigediz, 8'inin ise Gediz'in köylerinde doğdukları görülmektedir. Biri okuryazar, 4'ü okuryazar olmayan kaynak kişilerin, 16'sı ilköğretim mezunu, 2'si ortaokul, 5'i lise ve ön lisans mezunudur, 2 kişinin eğitim durumu ise bilinmemektedir (lev. 1: şek 1). Kaynak kişilerin eğitim çağında olduğu yıllarda yerleşmede ortaokul ve lise bulunmaması, çoğunun ilköğretim mezunu olmasının nedenidir.

23'ü evli, 7'si dul olan kaynak kişilerin 26'sı depremin net hatırlarken, 3'ü az hatırlıyor ve 1 kişi hatırlamakta zorlanıyor (lev. 1: şek 1). Depremi hatırlamakta zorlanan kişi, Eskigediz'in deprem öncesi ile ilgili bilgiler verdiğinden araştırmaya dahil edilmiştir. 2005 yılında kaynak kişilerden 15'i Gediz'de, 11'i sadece Eskigediz'de yaşarken 3 kişi hem Gediz'de hem Eskigediz'de yaşamaktadır. Bir kişi de deprem-

den sonra yerleşmenin kırsalından göç ederek gelmiştir ve beldenin depremden sonraki ilk belediye başkanıdır; belde olma süreci ile ilgili olarak verdiği önemli bilgiler nedeni ile kaynak kişi listesine dâhil edilmiştir (bkz. lev. 1: şek 1).

Alan çalışmasına, TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri Projesi ilkeleri doğrultusunda belirlenen soruların sorulmasıyla başlanması öngörüldüyse de, kaynak kişiler deprem konusunda görüşüleceğini bildiklerinden, birçoğu öncelikle depreme ilişkin anılarını ve duygularını anlatmayı tercih etmiştir. Deprem konusunda anlatacakları sona erdiğinde yaşam tarihi konusundaki sorulara geçilebilmiştir.

Kaynak kişilere ulaşmanın dışında, alan çalışmasında ekibi zorlayan en önemli konulardan biri önce görüşmeye kaynak kişi olarak katılmayı kabul edip ancak anlatmaya başladıktan sonra çok duygulanarak görüşmeyi kesen ve devam etmek istemeyen görüşmecilerdir. Tamamlanmayan görüşmelerin yanı sıra duygusal anlar nedeniyle anlatımlara sık sık ara verilen görüşmeler de olmuştur.

Çalışma süreci içinde bilgiye ulaşmakta sıkıntı çekilen konu yerleşmenin taşınma kararı ile ilgilidir. Pek çok kişi bu haberi nasıl aldığını dahi hatırlamamaktadır. Konu ile ilgili resmi bilgilere ise ulaşamamıştır. Ancak çalışmamızın temel odaklarından birine, yerleşmenin isim değişikliğine ilişkin süreç, kaynak kişilerden biri olan Gediz'in ilk belediye başkanı tarafından açıklanmıştır.

Alan çalışması sonrası

Eskigediz Sözlü Tarih Belgeleme Projesi süresince 32 kasette, 1374 dakikalık ses kaydı yapılmış, 26 adet fotoğraf çekilmiştir. Yedi ay süren ve dört kişi tarafından gerçekleştirilen kaset çözümlene çalışmaları sonunda görüşmeler yazılı hale getirilerek toplam 297 sayfalık 30 dosyada toplanmıştır. Kaynak kişilerin kullandığı "yerel ağız" ise çözümlene çalışmaları sırasında karşılaşılan en büyük güçluktur.

Kaynak kişilere ilişkin bilgilerin, görüşme bilgilerinin ve özetlerin TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri Projesinin merkezi veritabanı Kültür-Kitap'a girilmesi, bir kişi tarafından bir aylık bir sürede gerçekleştirilmiştir.

AYRINTILI ANLATIM

Makalenin bu bölümünde, 1970 yılındaki deprem sırasında ve hemen sonrasında Eskigediz sakinlerinin yaşadıkları, gözlemledikleri ve hissettiklerinin yanı sıra depremin sosyo-psikolojik, mekânsal etkileri ve yerleşmenin taşınması kararı sonrasında yaşanan süreç ele alınmıştır.

Çalışmanın ana konusu olan Gediz Depremi 28 Mart 1970 tarihinde Cumartesi günü saat 23:06'da gerçekleşmiştir, şiddeti VIII, büyüklüğü ise 6.4 - 7.3 olarak tahmin edilen depremde Gediz'de 976 kişi hayatını

kaybederken 842 kişi yaralanmıştır. Gediz'de (Eskigediz) ve 80 köyünde 5807 yapı yıkılmış veya kullanılamayacak kadar hasar görmüştür. Hasarlı yapı adedi 2926, az hasarlı yapı adedi ise 2240'tır. Elde edilen bu veriler Gediz ilçesinin köylerini de kapsadığından Eskigediz yerleşmesi özelindeki veriler elde edilememiştir.

Kaynak kişilerden özellikle 26'sı deprem anını çok net hatırlamakta ve anlatmaktadır. Ancak bu kişiler deprem sonrasında çadırda geçirdikleri süre ile ilgili olarak o kadar detaylı bilgi verememektedirler. Bunun nedeni, deprem sonrasında deprem anını kişilerin yakınlarına defalarca anlatmalarına karşın, deprem sonrasında birlikte yaşadıkları için daha az dile getirmiş olmalarıdır. Böylece defalarca anlatılan ve duygusal açıdan daha çok iz bırakan deprem anı daha çok hatırlanmaktadır.

Özellikle evleri zarar gören kişiler için deprem daha dramatik bir anıdır. Sözlü tarih çalışması sırasında, özellikle betonarme yapıların daha çok zarar görmüş olduğuna dair bir yargının varlığı tespit edilmiştir. Depremi yakından yaşamış 68 yaşındaki emekli hemşire Sevim Turgut (lev. 3: res. 14) betonarme yapılar için şu tespiti yapmıştır: "...sadece ahşap olduğun için sağlam duvar can kurtardı, beton binalar perişan oldu. Yangın daha çok can aldı..."

72 yaşındaki Pakize Özdülger (lev. 3: res. 13, 15) ise anılarını "duvarlar göçtü ya, direkleri göçmedi de duvarlar göçtü. Evlerin direği göçseydi altında galınacak. Benim eltimgil kiradaydı, beton evdeydi, beton birden göçüveresiye altına galdı. Bizim ahşap olduğun gibi duvarlar göçtü de direkler göçmedi, böylede sağlam çıktık, onnar çıkamadı," diyerek dile getirdi.

Deprem sırasında betonarme bir yapıda yaşayan ve iki çocuğunu yapının enkazında yitiren Suna Dönmez ise o anı "dört katlı betonarme bir binada oturuyorduk. İkinci katta oturuyordum ben. O binadan yalnız ben değil... Üç kişi kurtulmuş olduk gerisi hepsi öldü... Depremde de iki çocuğumu yitirdim. İki kişi aynı anda öldüler... çok şiddetli bir sarsıntı ve bu sarsıntı sağ sol değil döndürüyodu böyle yusuvarlak bi şekilde birden bire bütün binanın yıkılışını gördüm, gökyüzündeki ışıklar parladı, masanın üstündeki radyo şeyleriyle duvarla tavan birbirine geçtiğini gördüm. Ben masanın, yemek masasının altında kalmışım, gözüme bi toprak dahi gitmedi. Küçük odadaki çocuklarıma koşuyodum, alayım diye, onlara da yetişemedim..." diye anlattı.

Depremin hemen sonrasında sadece yıkılan yapıların enkazları değil altyapıya ilişkin donatıların da, elektrik telleri ve mutfak tüpleri gibi, tehlike oluşturmuş olduğu anlatılardan yola çıkarak tespit edilmiştir. 76 yaşındaki Sadık Adıgüzel'in (lev. 3: res. 10) deprem gecesine ilişkin anılarından bir bölümde şöyledir: "Giderken o teller var, elektrik telleri falan, boğazımıza dolanıyo böyle annadın mı? Ceryan olur-

sa kimse kalmayacak. Ordan yürüyoruz karanlıkta, el ele tutuşduk... Bildiğimiz tüpler var ya o tüpler adeta bomba. Booom diye patlıyo alev alıyo ordan... Kaç ev çıktıysa da o mahalle olduğu gibi yandı..."

Gediz'deki can kaybının büyük bölümü depremden hemen sonra Uluoymak Mahallesinde çıkan yangın sonucunda olmuştur (lev. 1: res. 4). Bu yangında annesini ve 3 kardeşini kaybeden İzzettin Dinç (54) yangını aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir: "...Yangın ilk çıktığında biz başındaydık, Mart ayı itibariyle evlerde soba yanıyordu, evin yıkılması sonucu yangın tabandan ağır ağır geldi, ama gece o korku ile panikle, elde kazma-kürek hiçbir şey yok, dökebileceğimiz bir kova su yok, dolayısıyla herkes can ve mal telaşına düştüğü için hiç kimse yangınla uğraşmadı bile, eğer yangın müdahale edilebilseydi söndürülebilirdi. Bu kadar zayıt olmazdı..."

Yerleşmenin taşınması

Depremden yaklaşık 4 ay sonra 5 Ağustos 1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Gediz'in taşınması uygulamaya konmuştur. Bu karardan sonra Karıllarpazarı mevkiinde toplam 5,375,237 m² arazi kamulaştırılmış, 540 hektarlık alanın harita işlemi gerçekleştirilmiştir. Yeni Gediz'in ilk etap konut alanları ile merkezinin inşaatı 3 ayda tamamlanmış, göç ancak 1971 yılının bahar aylarında başlamıştır (Pınar 2004: 241-244).

Gediz yerleşmesinin taşınma kararı pek çok kez –özellikle 1911 yılındaki büyük yangın felaketinden sonra– gündeme getirilmiş, ancak uygulamaya konulamamıştır (Ünal ve Erkan Biçer 2004[2005]:173). 1970 yılında gerçekleşen deprem yerleşmenin taşınması için gerekli ortamı hazırlamıştır. Yeni yerleşme için seçilen alan konusunda ne tür ölçütlerin göz önünde bulundurulduğu yapılan araştırmalara rağmen tespit edilememiştir. Ancak yeni kent, depremsellik açısından irdelendiğinde pek iç açıcı olmayan bir durum ile karşılaşılmaktadır.

Yeni yerleşim alanı güney ve güneybatı yönündeki fay hatlarına eski yerleşmeden daha yakın konumlanmaktadır (lev. 2: şek. 2). Alan çalışması yaptığımız sırada TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri Projesi kapsamında "Gediz (Kütahya) Temel Jeolojik Özellikler ve Doğal Anıtlar Envanteri" başlıklı proje (proje no: J4) için aynı bölgede araştırma yapmakta olan Prof. Dr. Namık Yalçın'dan sözlü olarak elde ettiğimiz bilgiye göre, yukarıdaki saptamamıza paralel olarak yerleşimin deprem sonrası taşındığı alan depremsellik açısından Eskigediz'den daha sorunluuydu.

Kaynak kişilerin anlatımlarından elde edilen bilgiye göre de söz konusu yeni yerleşme alanının geçmişte bataklık olduğu, yerleşmenin şehircilik esaslarına ve iklim koşullarına göre tasarlanması ilkesi göz ardı edildiği, böylece kullanıcı için olumsuz koşullar yaratıldığı saptanmaktadır. Bu koşulların en önemli-

si rüzgârla ilgilidir. Geçmişte ve günümüzde yeni Gediz'de sanayi ve maden işletmelerinin, yine günümüzde ısınmak amacıyla kullanılan kalorifer, soba vb. araçların yarattığı hava kirliliği, rüzgârın ovada yeterince etkili olamaması nedeniyle yerleşmeyi olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra hem mekânların özellikle yazın rüzgâr almaması, hem de alanın geçmişte bataklık olması insan sağlığına olumsuz etkiyi arttırmaktadır.

Bu duruma ek olarak yeni yerleşmede betonun yapı malzemesi olarak kullanılması, burada oturanları, yerel iklim koşullarına da paralel şekilde olumsuz etkilemektedir. Bu konuda görüşmecilerden İsmail Hakkı Yakut, Gediz'in taşındığı alanın geçmişte çayır olduğunu, binaların temellerinin kazılırken su çıktığını, alanın doğal özelliği nedeniyle sisin dağılmadığını, bu durumda özellikle kış aylarında yakıtların neden olduğu zehirli gazların kentin üzerinde kaldığını, yerleşimin bundan olumsuz etkilendiğini, ifade etmektedir. Eskigediz'in tabiatının, özellikle rüzgâr ve su gibi doğal özelliklerinin insan üzerinde olumlu etki bıraktığını anlatan bir diğer görüşmeci Yahya Kardeşahin, Gediz'deki yapıların Eskigediz'de olduğu gibi geleneksel ahşap malzeme ile inşa edilmediğini, bu evlerin kullanıcı açısından özellikle geceleri uyuma-dinlenme zamanlarında daha konforlu olduğunu, imkânı olmadığı için kendisinin ahşap ev yapmadığını, zorunlu olarak beton malzeme ile yapılan bir evde oturduğunu, bizlerle paylaşmıştır. Bunlara ek olarak İzzettin Dinç adlı görüşmeci, yerleşmenin eskiden bataklık olduğunu vurgulamış, beton olan afet evinin yanına kârgir ev inşa ettiğini, ifade etmiştir. İslam Alabaş ise "Gediz'i bu bataklığa taşıdılar şu anda bu binalar oturuyor, çöküyor aşağıya," diyerek yeni yerleşme ve yapılaşma hakkında fikirlerini beyan etmiştir.

ADINI KAYBEDEN KENT

Gediz Depremini konu alan Eskigediz (Kütahya) Sözlü Tarih Araştırma Projesinde, yapılan görüşmelerden, deprem sonrası Gediz'in yeni Gediz'e taşınmasının (toplumun yer değiştirmesi) Gediz Depremi ile ilgili önemli konulardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Konunun iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi önceki bölümde ele alınan yeni Gediz'in kurulduğu alanın jeolojik yapısı ve şehircilik ilkeleri doğrultusunda kentin yer seçim ölçütlerini oluşturan fiziksel boyuttur. İkincisi ise sosyolojik boyuttur. Yazının devamında, görüşmelerde saptanan, kolektif belleğin aşınması olgusu ve kentte ayrışmayı getiren bazı sosyolojik konular irdelenecektir.

Anılar dinamik sosyal çevrenin bir uzantısıdır ve kentsel ölçekte sosyal çevrenin mekâna yansımada etkilidir (Konuk 2001: 91-92).

Değişim/ gelişim sürecinde kent, kentli ve bellek bütünsel bir ortam yaratmaktadır. Kentsel toplumda anıların rolü, kenti, kentsel gelişmeyi, kentsel tasarımı ve mimariyi de yönlendirmektedir. Kent bir nes-

ne gibi değerlendirildiğinde hatırlanan, hatırlatan, geçmiş ve geleceği çağrıştıran anlamlarla yüklü olduğu görülür (Konuk 2001: 91-92). Bu anlamları oluşturan unsurların başında isimler ve sosyal bütünlük gelmektedir. Oysa yeni Gediz’de, bu kolektif belleği hem mekânsal hem de sosyal olarak yakalamak/oluşturmak mümkün değildir. Çünkü yerleşme taşınma sürecinde sosyal bütünlüğünü, daha sonra belde belediyesi olma sürecinde de adını yitirmiştir.

Yerleşmenin belde belediyesi olma sürecinde neden adını da yitirdiğini, beldenin ilk belediye başkanı Cavit Alabaş (51) anlatmıştır. Depremden sonra Gedizliler’in, Gediz’i yaşatmak için kurdukları dernek ile başlattıkları mücadelede yer alan Cavit Alabaş (lev. 3: res. 16) o dönemi anlatırken duygularını şöyle dile getirmiştir: “...Peki yıktırır mıyız arkadaş Eskigediz’i. Sizin gücünüz yetmez Eskigediz’i yıkmaya. Sizin gücünüz ne zaman yeterdi? Bana burdan ev aldırılmamaya gücünüz yeterdi. Diyebilirdiniz burası çürük. Oturulamaz raporu var. Burda, ev almayın diyebilirdiniz. Neyi demediniz bunu? Alım satımı serbes ettiniz, vergisini aldınız ondan sonra çürük diyosunuz...” Gediz’i yıkılmaktan kurtarma çabaları ile birlikte dernek, 1978 yılında belediye yönetimi için yapılan oylamadan sonra belde belediyesi olmak için başvuruda bulunmuştur. Ancak Danıştay bu istemi reddetmiştir. “...Eskigediz zaten belediye olduğu için bi yer ikinci sefer belediye olmadıktan reddetmiş. Neyse aldık fotokopisini Danıştay’dan, okuduk. Biz saten belediyeymişiz. İlçe merkezi idi burda mevcut belediye de buranın belediyesi...” Sonuçta Gediz adında bir belediye zaten mevcut olduğundan istem reddedilmiştir. Yıllarca süren hukuk mücadelesinden sonra ancak Eskigediz adını almaya razı olduktan sonra yerleşme 1989 yılında belde belediyesi olabilmıştır. Bu konuda mücadele verenler, sonradan kurulan Gediz’in “Yenigediz” adını alması gerektiği konusundaki fikirlerini hâlâ dile getirmektedirler.

Kentsel ayrışma

Yerleşmenin belleğini aşındıran konulardan biri sosyal bütünlüğün bozulmasıdır. Yeni Gediz’in kurulması ve insanların süreç içinde bu yeni yerleşmeye göç etmesiyle başlayan süreçte, doğal sürecin dışında bir sosyal değişim ve çözülme meydana gelmiştir. Yaptığımız görüşmelerden çıkardığımız bilgiler, özellikle eski yerleşmeye, burayı terk edip yeni Gediz’e yerleşen halkın yerine, Gediz’in köylerinde yaşayanların göç etmesinin, hem eski yerleşmede hem de yeni yerleşmede sosyal bütünlüğün bozulmasına yol açtığını göstermektedir. Görüşmecisi İslam Alabaş bu durumu “...bugün Eskigedizli’ler, mal sahipleri, bütün mallarını sattılar, köylerden göç başladı...” şeklinde dile getirmiştir; Ali Rıza Selçuk ise halkın %90’ının mallarını köyden göç edenlere sattığını, ifade etmiştir. Türkiye’nin doğusundaki illerden göç ederek Ege ve Marmara bölgelerindeki büyük il-

lere yerleşmeyi amaçlayan ailelerin önce yeni Gediz’i tercih ettiği tespit edilmektedir. Kısacası Gediz’in taşınması ile birlikte bölgede demografik değişimlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ancak, eski yerleşme 1989 yılına kadar yeni yerleşmenin mahallesi statüsünde olduğundan ve o yıllarda nüfus bilgileri mahalle ölçeğinde derlenmediğinden 1970-1989 yılları arasındaki demografik değişimler tespit edilememektedir. Oysa bu nüfus hareketlerinin, Eskigediz ve yeni Gediz yerleşimindeki toplumsal özelliğin değişmesine de neden olduğu, yapılan görüşmelerle tespit edilmiştir. Modern kent yaşamına uyum, kültürel sürdürülebilirlik, kentsel ayrışma ve kentsel aidiyet kavramları bağlamında, deprem sonrasında yerleşmenin taşınmasına ilişkin sosyolojik boyut, yerleşmenin taşınması ile ilgili fiziksel boyut kadar önem kazanmaktadır.

Eskigediz yerleşmesi fiziksel olarak incelendiğinde, halkın kültürü ile yoğrulmuş organik bir yerleşim karakterini yansıtmaktadır. Yerleşmenin formunu belirleyen iklim koşulları, topografya vb. etmenler doğrultusunda rüzgâr yönü, manzara gibi faktörler de dikkate alınarak konumlandırılan konutlar, Kocabağçe gibi ortak toplanma mekânlarının yaratılması, toplumsal bellek oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak depremle birlikte bölgede yaşanan demografik yapı değişimi toplumsal bellekte ve kültürel sürdürülebilirlikte kırılma yaratmıştır.

Yeni kent - modern yaşama uyum

Gelişmekte olan ya da endüstrileşme çabası içinde bulunan ülkelerde, özellikle endüstrileşmiş ülkelerin, modern sosyal yaşam ve modern kent sembol sistemlerini uygulamakla ilgili sorunlar bulunmaktadır. Türkiye, özellikle 1970 Gediz Depreminin yaşandığı dönemde montaj sanayiine sahip olduğundan endüstrileşmiş, modern sosyal hayatını ve modern kent sembol sistemlerini oluşturan devletleri takip eder durumdadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş Batı ülkelerindeki anlamıyla kent planlama, geleneksel toplumsal davranış iskeletini bozan ve sonunda bu iskeletin kaybolmasına yol açan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, Batılı sembol sistemlerini, bunların tamamlayıcı bilgi ve iletişim sistemlerinin özünü anlamadan, bu olguların doğdukları mekânla ilişkisini kesip alarak kendi kültürleri içine eklemeye çalışmaktadır. Bu durum, hem Batılı plancıları hem de Batı sembollerini kullanarak çalışmalar yapan yerel plancıları, Batılı sembol sistemlerine yabancı olan bir kültüre adeta yabancı bir dil öğretir gibi çalışma yapmaya zorlamaktadır (Choay 1970: 27, 39).

Gediz Depremi sonrasında yeni yerinde yeniden kurulan yerleşmenin karakteri de modern kent ütopyaları arasında yer alan bahçe şehir modeli çerçevesinde oluşturulmuştur (lev. 2: res. 7). Modern kent anla-

yışına göre dört kişilik çekirdek aile düşünülerek üretilen konutlarla, Eskigediz'de kültürel birikim sonucunda elde edilen, nesillerin bir arada yaşama üslubu sonlanmıştır. Ayrıca deprem sonrasında Almanya'ya göç edip sonrasında yeni Gediz'e yerleşen ya da sadece yazları gelen genç nesil, yeni Gediz'de yetişen nesil ve deprem sonrasında yeni kurulan kente yerleşen nesil arasında, kültürel birikimin aktarılmasında kırılmaların yaşanması söz konusudur.

Özellikle kadınların toplumla bütünleşmesinde önemli olan komşuluk ilişkilerinin, yeni kentin kurgusu nedeniyle azalması, mahalle yaşantısının kısıtlanması ve kadınlar için ortak toplanma mekânlarının yoksunluğu, özellikle depremi yaşayan yaş grubu için yeni Gediz'e uyum sağlama açısından daha büyük sorunlar yaratmaktadır. Bu olgu, yapılan görüşmeler incelendiğinde daha açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu durumu Ali Rıza Selçuk "*Gediz'de öyle bir şey var ki kardeşim her taraf öyle, Türkiye'nin her tarafı öyle, şimdi sen kalkıpta bi yere yanı başındaki komşuya giderken habersiz gidebiliyo musun iki gün evvelden haber veriyosun, yarın ben misafirlige gelicem bizim Eskigediz'de komşuluklar öyle değildi hepimiz bir mahalle bir aileydik aile gibiyiz*", şeklinde anlatmaktadır.

Yeni kurulan kentte afet konutları, sahiplerine kura ile teslim edilmiştir. Buna bağlı olarak Eskigediz'de aynı mahallede komşu olan ya da sosyal birlikteliği olan aileler, yeni kurulan kentin farklı bölgelerine yerleşmek zorunda kalmışlardır. Özellikle kadınların, sosyal iletişim kurdukları komşularından uzak kalmaları, toplumla bütünleşmelerinde sorun yaratmıştır. Bu durum erkekler için de geçerlidir. Kimi aileler Eskigediz'de beraber yaşadıkları komşularının bulunduğu mahalleye taşınarak toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya çalışmışlardır. Yahya Kardeş'in şu sözleri bu durumun bir boyutunu yansıttığı için önemlidir: "*Aynısını devam ettiriyoz, aynısını devam ettiriyoz ve kurada benim evim biraz sapa yerde çıktı komşularımın yanında olsun diye orayı sattım, komşularımın yanına geldim aynı ilişkiler devam ediyoz burda bizim kimseden kötülük gördüğümüz yok ta buraya bütün köylerden gelirler köylümüzü tanamayoz o beni tanamayo ben onu tanamayom onun için burda bizim geçimimiz zor oldu öyle gittik yeni Gediz'e.*"

Bir saptama: Kentsel aidiyet duygusunun aşınması

Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler ışığında, yeni Gediz'e deprem sonrasında yerleşen neslin, Eskigediz'de deprem öncesi sürdürdüğü sosyal yaşamını yeni Gediz'de sürdüremediği ve kendini yeni Gediz'e ait hissetmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin doğu illerinden Ege ve Marmara bölgelerindeki büyük illere göç etmek amacıyla gelip yeni Gediz'e geçici olarak yerleşen ailelerde de kenti sahiplenme duygusu oluşmamaktadır.

Gediz'de devamlı oturanlarla, Almanya'dan tatil için gelen ya da kesin dönüş yapan yerleşimciler ile geçici olarak yerleşen halk arasında kültürel birliktelik, sosyal bütünleşme kurulamamaktadır. Çünkü üç farklı sosyal özelliği barındıran bu toplumsal yapı, yerleşimcilerin kendi karakterlerine göre kente ait herhangi bir aidiyet duygusunu barındırmamaktadır. Ayrıca bu olumsuz durumun bir diğer olumsuz durum olan kentsel ayrışmayı da tetiklediği gözlenmektedir.

Sonuç olarak, özellikle afet sonrasında yeni bir kent oluşturulurken konunun fiziksel boyutu kadar sosyal boyutunun da ele alınması gerekliliği bu çalışma sonucunda anlaşılmıştır. Örneğin bir görüşmeci, Eskigediz'deki mahallelerin sosyal yapısı korunarak yeni Gediz'e aktarılmış olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumdan hareketle yeni Gediz'de de geleneksel toplumsal yapının korunmasına dayalı bir planlamayla, kültürel sürekliliğin sağlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, Gediz Depremi örneğinden hareketle, özellikle ülkemizin bir deprem kuşağında yer aldığı da düşünülerek, deprem sonrası, yerleşimlerin taşınması durumunda uygulanabilecek bir model geliştirmek üzere, hukuki, fiziksel ve sosyolojik boyutları ele alan bir çalışma yapılmalıdır.

SONUÇ

Bu sözlü tarih envanter çalışmasını yaparken amacımız, bir afet sonrasında, bir yerleşmenin sosyal ve mekânsal değişimini, bunun günümüzdeki etkilerini, o afeti yaşayanların dilinden ortaya koymaktır. Bu çalışmada ele alınan süreç deprem ile başlamakta, yerleşmenin taşınması ile devam ederek günümüze kadar gelmektedir. Bu nedenle bu metinde, görüşme kayıtlarında yer alan deprem öncesi mekânsal ve sosyal yapıya ilişkin verilere yer verilmemiştir.

Afet konusu psikoloji, sosyoloji, kent planlama, mimarlık, mühendislik, işletme, yönetim gibi pek çok bilim alanının kapsamındadır. Bu çalışmaya temel oluşturan sözlü tarih envanter çalışmasının bu bilim alanlarının afet konusundaki çalışmalarına ışık tutacağı düşünülmektedir.

Eskigediz'i ve Gediz'i kapsayan bu sözlü tarih envanterinden bilgi sağlayarak psikoloji, psikiyatri, kent planlama, sosyoloji ve tarih alanlarında yapılabilecek araştırmalardan bazıları şöyle sıralanabilir:

- Afet sonrası travmaların araştırılması (psikoloji ve psikiyatri)
- Afet sonrası yerleşme alanı yer seçimi ve göç (kent planlama)
- Mekân ve komşuluk ilişkileri bağlamındaki araştırmalar (kent planlama, sosyoloji)
- Yakın tarih sosyal yapı araştırmaları (tarih, sosyoloji)

NOTLAR

1. Yapılan görüşmenin geçersiz kabul edilmesindeki temel neden görüşmedeki bazı ifadelerin gerçeği yansıtmadığının anlaşılmasıdır. Görüşmecinin sorulara net cevap verememesi ve verdiği bilgilerdeki tutarsızlık ekip üyelerini şüpheye düşürmüştür, anılarının gerçeği yansıtmadığı da görüşmeciyi yakından tanıyanlar tarafından onaylanmıştır.

KISALTMALAR

Geophys. J. R. Astr. Soc. *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society* = Geophysical Journal International (GJI). *The Royal Astronomical Society ve The Deutsche Geophysikalische Gesellschaft*, Oxford.

TÜBA-KED *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi - Journal of Cultural Inventory*. Türkiye Bilimler Akademisi, İstanbul.

KAYNAKÇA

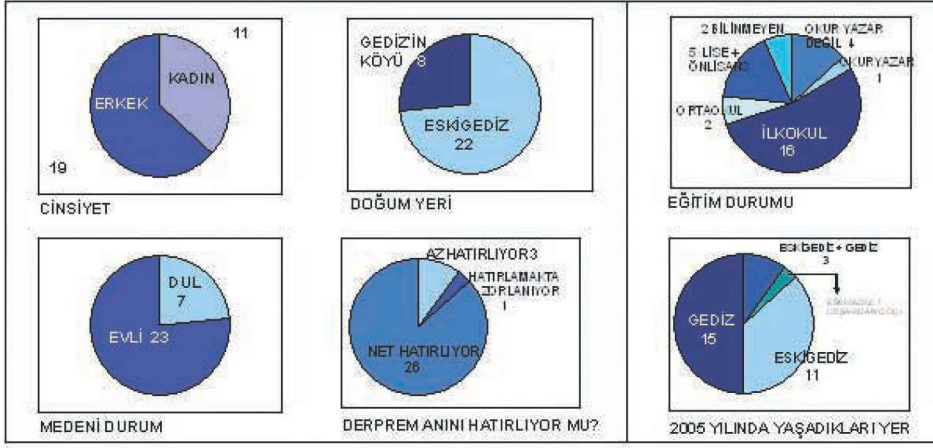
- AMBRASEYS, Nicholas Nicholas. ve John Stephen TCHALENKO
1972 Seismotectonic aspects of the Gediz, Turkey, earthquake of March 1970, *Geophys. J. R. Astr. Soc.* 30/3: 229-252.
- CHOAY, Francois
1970 "Urbanism and Semiology", editörler: Charles Jencks, George Baird. *Meaning in Architecture*: 27-39, London: Yearbook Limited.
- EYİDOĞAN, Haluk, Uğur GÜÇLÜ, Zuhul UTKU ve Emet DEĞİRMENCI
1991 *Türkiye Büyük Depremleri Makro-Sismik Rehberi (1900 - 1988)*, 147, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü.

- KONUK, Güzin
2001 "Kent / Kentsel Tasarım ve Kente Yeniden Bakmak", 1. Uluslararası Kentsel Tasarım Buluşması - Küreselleşme Sürecinde Kentsel tasarım ve Yerel Özellikler. 22-29 Eylül 2001, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi: 91-92. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- PINAR, Mehmet
2004 *Çağlar Boyunca Gediz*: 241-244. (Eskigediz Belediyesi Kültür Yayınları 1). Gediz: Eskigediz Belediyesi.
- ÜNAL, Z. Gül ve Nilgün ERKAN BİÇER
2004 [2005] "Eskigediz (Kütahya) Kentsel Mimarlık Envanteri 2003", *TÜBA-KED* 3: 169-199.

EK 1: ESKİGEDİZ SÖZLÜ TARİH ENVANTERİ 2005

Env. no.	Kaynak kişi
K22.S4.1	Hamide Çevik
K22.S4.2	Pakize Özdülger
K22.S4.3	Sadık Adıgüzel
K22.S4.4	Mehmet Muammer Ertem
K22.S4.5	İsmail İmren
K22.S4.6	Havva Gülnaz Güllük
K22.S4.7	Muzaffer Tural
K22.S4.8	Yaşar Kırbıyık
K22.S4.9	Cavit Alabaş
K22.S4.10	Süleyman Turan
K22.S4.11	Şerif Ahmet Akçapınar
K22.S4.12	Ayşe Özhan
K22.S4.13	Vural Vehbi Paksoy
K22.S4.14	İsmail Çevik
K22.S4.15	Mahmud Acar

Env. no.	Kaynak kişi
K22.S4.16	Himmet Torun
K22.S4.17	Mehmet Pınar
K22.S4.18	Yaşar Acar
K22.S4.19	Sevim Turgut
K22.S4.20	Nuriye Çatal
K22.S4.21	İslam Alabaş
K22.S4.22	İsmail Hakkı Yakut
K22.S4.23	İsmail Bengül
K22.S4.24	İzzettin Dinç
K22.S4.25	Ali Rıza Selçuk
K22.S4.26	Şerif Karaaslan
K22.S4.27	Yahya Karaşahin
K22.S4.28	Latife Kılıçaslan
K22.S4.29	Suna Dönmez
K22.S4.30	Ferhunde Katipoğlu

Şek. 1. Eski Gediz Sözlü Tarih Belgeleme Projesi kapsamında kendileriyle görüşme yaptığımız kaynak kişilerin cinsiyet, doğum yeri, eğitim, medeni durumu gibi özellikleri, deprem anını hatırlayıp hatırlamadıkları ve 2005 yılında yaşamakta oldukları yerleşme bilgileri.

ESKİGEDİZ BELDİYESİ ARŞİVİ

Res. 1. Depremde hasar gören elektrik direkleri ve telleri gibi altyapı elemanları.

ESKİGEDİZ BELDİYESİ ARŞİVİ

Res. 2. Depremde yıkılan yapılar.

ESKİGEDİZ BELDİYESİ ARŞİVİ

Res. 3. Ahmet Çelebi Camii şadırvanının depremden sonraki durumu.

ESKİGEDİZ BELDİYESİ ARŞİVİ

Res. 4. Deprem sonrası Cami-i Kebir Mahallesinde (eski adı Uluoymak Mahallesi) çıkan yangın.

Levha 2

ESKİGEDİZ BELDİYESİ ARŞİVİ

Res. 5. Deprem sonrasında gelen yardımlarla kurulan çadırlar.

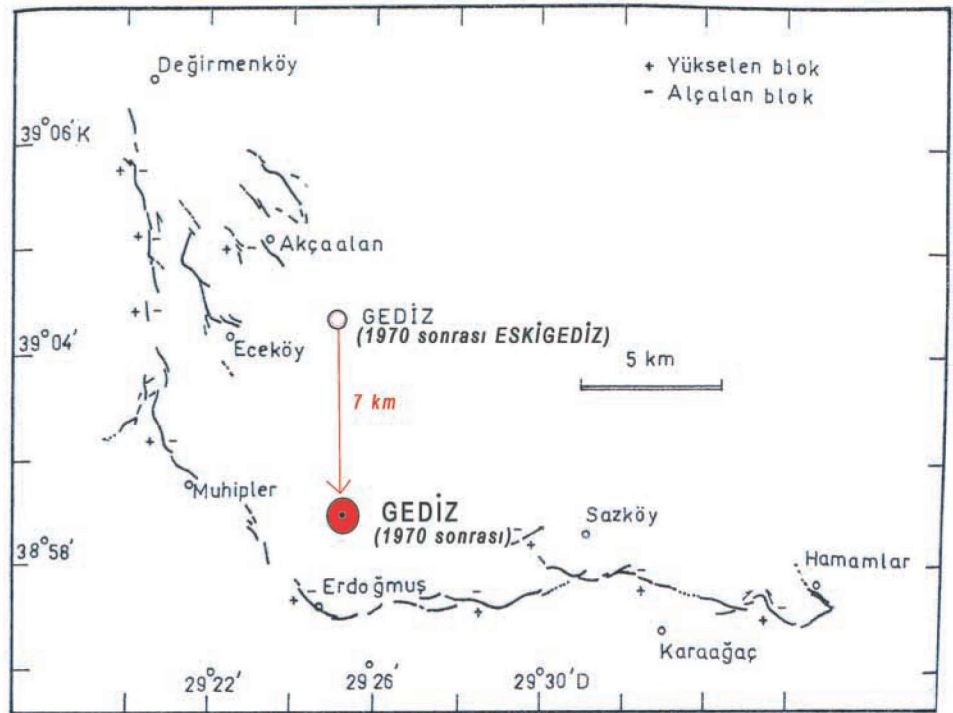
ESKİGEDİZ BELDİYESİ ARŞİVİ

Res. 6. Depremden sonra gelen yardımlar.

Res. 7. Yeni Gediz ilçe merkezinden bir görünüm. (www.gediz.gov.tr).

Şek. 2. 1970 yılındaki taşınma kararından sonra yeni yerleşimin (Gediz ilçe merkezinin) konumu, Eskigediz'e uzaklığı ve mevcut fay hatları ile ilişkisi. (Ambraseys 1972 ve Eyidoğan 1991: 147'deki şekilden yeniden düzenlenmiştir.)

Res. 8. Depremden sonra Eskigediz'e göç etmiş olan Kurtuluş Mahallesi, Çukur Sokak sakinleri.

Res. 9. Eskigediz'in yerlisi Naciye Demirci, Cumhuriyet Caddesi üzerindeki tarihi yapılardan birinde yaşıyor.

Res. 10. Deprem anını ve sonrasını çok net hatırlayan, depremde yıkılan caminin imamı Sadık Adıgüzel, artık Gediz'de yaşıyor.

Res. 11. Eskigediz'de ekmekçilik yapan Hamide Çevik, depremi Eskigediz'de yaşayanlardan.

Res. 12. Gediz/Eskigediz doğumlu Vural Vehbi Paksoy.

Res. 13. Pakize Özdülger, depremden sonra yeni kurulan Gediz'e taşınmayı reddeden sakinlerden.

Res. 14. Gediz (Eskigediz) doğumlu Sevim Turgut ebe hemşire. Depremi Eskigediz'de yaşayan Turgut, deprem sonrası yeni Gediz'de kurulan hastanede çalışmış.

Res. 15. Pakize Özdülger, depremi yaşadığı tarihi evinin kapısında.

Res. 16. Eskigediz ile ilgili umutlarını ve beklentilerini dile getiren Cavit Alabaş, Eskigediz'in ilk belediye başkanı.